

Dziecięce interpretacje związków frazeologicznych z komponentem *głowa*

Children's interpretations of the idiomatic expressions with the *head* component

Abstract: The aim of this article is to present and discuss the lexical material collected among 5-year-old children concerning the understanding and interpreting twelve idiomatic expressions with the token *head*. The choice of the phrasemes was dictated by the idea to refer to the issues close to the child, encountered on a day to day basis, which are fixed in the linguistic tradition of sayings. Subject area of the idiomatic expressions was also supposed to encourage children to enunciate free statements about them. The study shows how children interpret selected metatextual phrases and how they define them using language.

Key words: defining phraseological relationships for children, linguistic competence of preschool children, idiomatic expression

Abstrakt: Celem zasadniczym autorki artykułu jest zaprezentowanie i omówienie materiału leksykalnego, zebranego wśród dzieci pięcioletnich, dotyczącego rozumienia i interpretacji dwunastu związków frazeologicznych z komponentem *głowa*. Wybór związków frazeologicznych podyktowany był zamiarem sięgnięcia do zagadnień bliskich dziecku, z którymi spotyka się ono na co dzień i które utrwalone są w tradycji językowej powieści. Tematyka frazeologizmów miała także skłonić do formułowania na ich temat swobodnych wypowiedzi. Opracowanie pokazuje sposób, w jaki dzieci interpretują wybrane frazeologizmy użyte metatekstowo oraz jak definiują je za pomocą języka.

Słowa kluczowe: dziecięce definiowanie związków frazeologicznych, kompetencja językowa dzieci przedszkolnych, związek frazeologiczny

1. Istota związku frazeologicznego

Związki frazeologiczne, tak jak wyrazy, wchodzą w zasób leksykalny języka. Zazwyczaj funkcjonują w świadomości użytkowników języka polskiego jako jedno pojęcie, które złożone jest z kilku leksemów i ma charakter konwencjonalny oraz ograniczone zastosowanie (Tokarski, 1986, s. 202). Najczęściej pojęcie frazeologizmu (tożsame z pojęciem związku frazeologicznego) odnosi się do stałego połączenia wyrazów, a nie do każdego połączenia wyrazowego, co zaproponował Stanisław Skorupka (Podlawska, Świątek-Brzezińska, 2011, s. 7). Są to utrwalone społecznie połączenia wyrazów, które wykazują nieregularność pod pewnymi względami (Lewicki, Pajdzińska, 2001), m.in.: 1) znaczenie frazeologizmu nie wyjni-

ka ze znaczenia komponentów, które go tworzą, 2) w skład frazeologizmu wchodzi wyrazy lub formy wyrazów, które nie wchodzi w swobodne związki składniowe, 3) w związku frazeologicznym mogą zostać naruszone zasady łączliwości wyrazów.

Szczególnością trudności dekodowania związków frazeologicznych polega na ich znaczeniu przenośnym. Istotą przenośni (metafory) stanowi rozumienie i doświadczenie pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy. To kwestia nie tylko języka, ponieważ procesy myślenia są w głównej mierze metaforyczne. Istnienie metafor jako wyrażen językowych jest możliwe właśnie dlatego, że metafory tkwią w systemie pojęć człowieka (Lakoff, Johnson, 1988). Do tej pory przedstawionych zostało kilka hipotez rozumienia znaczeń idiomatycznych, które dzieli się na koncepcje nie-składnikowe oraz składnikowe (Sułkowska, 2015). W modelu list mentalnych (Bobrow, Bell, 1973) zakłada się, że rozumienie dosłowne zawsze poprzedza przenośną interpretację, a rozumienie literalne zawsze jest procesem szybszym w stosunku do odbioru znaczenia figuratywnego (Sułkowska, 2015, s. 50). Według modelu reprezentacji leksykalnej (Swinney, Cutler, 1979) związki frazeologiczne są przechowywane w pamięci wraz z pozostałymi zasobami leksykalnymi, na które składają się nie tylko pojedyncze wyrazy, ale również struktury polileksykalne. W momencie zetknięcia z wyrażeniem idiomatycznym dochodzi do odkodowania znaczenia całości, zaczynając od początku struktury. Inną koncepcją stanowi model dostępu bezpośredniego (Gibbs, 1980, 1986), według którego związki frazeologiczne są rozumiane bezpośrednio, czyli zanim cała konstrukcja zostanie poddana jakiegokolwiek próbie interpretacji literalnej. Według hipotezy Johna Searle'a (1979) rozumienie związków frazeologicznych to proces trzyetapowy: 1) użytkownik języka odbiera znaczenie dosłowne wyrażenia lub zwrotu, 2) użytkownik języka weryfikuje, czy jest ono możliwe w danym kontekście, 3) jeśli nie jest ono adekwatne do kontekstu, użytkownik języka szuka interpretacji przenośnej (Sułkowska, 2015, s. 50).

2. Rozwój rozumienia związków frazeologicznych

Proces opanowywania języka trwa wiele lat – przez całe życie człowiek się rozwija i doskonali swoje kompetencje językowe. Z wiekiem zwiększa się nie tylko zasób leksykalny, ale również kompetencja komunikacyjna dziecka (Vasta i in., 1995), z czasem pojawia się też zdolność do myślenia abstrakcyjnego. Umiejętność dekodowania określeń metaforycznych, wyrażonych nie wprost, pojawia się w wieku przedszkolnym, wtedy to dziecko zaczyna rozumieć żarty, rebusy i zagadki słowne. Jednak dopiero w młodszym wieku szkolnym zaczyna się intensywnie rozwijać symboliczna funkcja języka (Kuszał, 2012, s. 331–332; 2014). Młodsze dzieci mają trudności z rozumieniem metafor, ponieważ nie widzą wieloznaczności wyrazów, a w rozumowaniu polegają na ich silniejszym i konkretnym znaczeniu, pomijając aspekt, który wynika z kontekstu (Wiejak, Kostka-Szymańska, 2001, s. 68). Wyodrębnione zostały trzy stadia w rozwoju rozumienia metafor: 1) dosłowne rozumienie wyrazów, 2) rozumienie psychologicznego znaczenia wyrazów, 3) stadium, w którym dziecko jest świadome relacji między tymi dwoma aspektami. Zdania na temat rozumienia metafor są podzielone. Jedni uważają, że metafory są rozumiane dopiero przez nastolatków (np. Asch, Nerlove, 1960), inni zaś, że już dzieci pięcioletnie są w stanie zrozumieć symboliczne znaczenie języka (np. Gardner, 1974; Pollio, Pollio, 1974).

Przyswajanie frazeologizmów przez dzieci rozpoczyna się już w okresie przedszkolnym i jest związane z codziennym używaniem tych struktur przez osoby z otoczenia dziecka. Ich uczenie się jest procesem naturalnym i podświadomym – zaczyna się we wczesnym dzieciństwie, jednak jego pierwsze efekty są zauważalne dopiero około 10.–11. roku życia¹. Umiejętność praktycznego używania frazeologizmów opanowywana jest przy okazji, np. w relacjach społecznych. Stosowane są one w codziennych sytuacjach niemal mechanicznie, czasem nawet bez zdawania sobie sprawy z tego, co oznaczają w warstwie dosłownej i metaforycznej. Rzadko też użytkownicy języka zastanawiają się nad tym, jak rozumieją je dzieci. W ich zasobie językowym nie ma zbyt wielu frazeologizmów, dlatego nie dziwi fakt, że dzieci przedszkolne nie posługują się nimi w mowie czynnej w prawidłowych kontekstach i konsytuacji (Boniecka, 2009, s. 17).

W badaniach nad związkami frazeologicznymi należy oddzielić dwa aspekty: ich rozumienie i wytwarzanie. Rozumienie zawsze wyprzedza w czasie używanie danej struktury językowej przez dziecko, także frazeologizmów. Rozpoczyna się ono już w wieku przedszkolnym i rozwija w kolejnych okresach życia dziecka (Haecki-Buhofer, 1980; Lodge, Leach, 1975; Nippold, 1988). Przyswajanie struktur frazeologicznych – ich rozpoznawanie w sytuacjach komunikacyjnych oraz mimowolne uczenie się – następuje w wieku od 4 do 6 lat (Haecki-Buhofer, 1980). Jednak świadome używanie tych struktur wraz z ich metaforycznym bądź symbolicznym przekazem możliwe jest dopiero w wieku od 12 do 15 lat, niezbędne jest bowiem do tego wykorzystanie złożonych, abstrakcyjnych operacji mentalnych. Przyswajanie jednostek frazeologicznych, a tym bardziej stosowanie ich na poziomie produkcji językowej, wymaga od osoby abstrakcyjnego posługiwania się symbolami wiedzy pragmatycznej koniecznej do używania wyrażeń ambiwalentnych (Sułkowska, 2015, s. 59).

3. Metodologia badań własnych

Celem autorki artykułu jest zaprezentowanie i omówienie materiału leksykalnego dotyczącego rozumienia i interpretowania znaczenia związków frazeologicznych z komponentem *głowa*. Materiał zebrany został w grupie dzieci pięcioletnich z przedszkola znajdującego się w województwie wielkopolskim. Zadaniem badanych było wyjaśnienie następujących związków frazeologicznych z komponentem *głowa*: *głowa do góry*, *głowa/główka pracuje*, *stracić głowę*, *woda sodowa uderza do głowy*, *tęga głowa*, *pójść po rozum do głowy*, *wejść komuś na głowę*, *chodzić z głową w chmurach*, *wybić coś komuś z głowy*, *walić głową w mur*, *włos komuś z głowy nie spadnie*, *łamać sobie głowę*. Opracowanie pokazuje nie tylko to, w jaki sposób dzieci interpretują wybrane frazeologizmy, ale również, w jakim stopniu potrafią je odzwierciedlić za pomocą języka.

Na materiał badawczy składają się wyniki badań przeprowadzonych w przedszkolu w dwóch grupach dzieci pięcioletnich, zebrane podczas codziennej pracy logopedycznej, w której trakcie przedstawiono dzieciom zestaw pytań otwartych². Badana grupa liczyła

¹ Podobnie rzecz ma się z rozumieniem metafor (zob. Dryll, 2009).

² W badaniach tego typu wykorzystuje się również kwestionariusze z pytaniami zamkniętymi (zob. np. Śliwa, 2014/2015).

30 dzieci, w tym 15 dziewczynek i 15 chłopców. Rodzice wszystkich dzieci wyrazili pi-semną zgodę na badanie przed jego rozpoczęciem. Dzieci do badań wybrane zostały przypadkowo, część z nich uczęszcza na zajęcia logopedyczne, pozostałe poproszono o udział w próbie. Wszystkie one są w normie intelektualnej, bez zaburzeń neurologicznych, psychicznych, bez postawionej diagnozy ryzyka dysleksji rozwojowej. Podczas badania znajomości związków frazeologicznych można posłużyć się różnymi próbami diagnostycznymi: 1) etykietowaniem, czyli oceną znajomości frazeologizmów przez dopasowywanie związku frazeologicznego do opisu jego znaczenia, 2) aktualizowaniem struktury frazeologizmu przez uzupełnianie zdań z tzw. luką właściwym składnikiem frazeologizmu, 3) wyjaśnianiem znaczenia frazeologizmu przez danie polecenia, np. „Proszę wyjaśnić, co oznacza...?”. Pomiar rozumienia 12 związków frazeologicznych z komponentem *głowa* miał charakter indywidualnego wywiadu. Dzięki temu możliwe było opisanie rozumienia związków frazeologicznych z dziecięcej perspektywy, która często bywa odległa od perspektywy osób dorosłych. Zadaniem dzieci było wyjaśnienie frazeologizmu. Każdemu dziecku przedłożono zestaw tak samo skonstruowanych pytań „Co to znaczy (że)...?”, które nie były modyfikowane w trakcie badania. Podczas próby diagnostycznej nie podpowiadano dziecku, nie sugerowano żadnej odpowiedzi, nie ograniczono czasowo, jednak brak odpowiedzi po czasie około 30 sekund informował, że dziecko już jej nie udzieli. Większość dzieci odpowiadała bezpośrednio po zadaniu pytania. Wszystkie rozmowy z badanymi zostały zarejestrowane, a następnie przetranskrybowane i przeanalizowane.

Badanie polegało na – jak już wstępnie sygnalizowano – przedstawieniu dzieciom do wyjaśnienia 12 związków frazeologicznych o zróżnicowanym stopniu trudności. Spośród bogactwa frazeologizmów funkcjonujących w języku polskim wybrano te, które zawierają komponent *głowa*. Wybór taki podyktowany został zamiarem sięgnięcia do zagadnień bli-skich dziecku, z którymi spotyka się na co dzień i które utrwalone są w tradycji językowej powieści. Tematyka frazeologizmów miała także skłonić rozmówców do formułowania na ich temat swobodnych wypowiedzi. Przyjęto, że pojedynczą wypowiedzią jest odpowiedź dziecka na zadane pytanie badającego. Podczas analizy badanych interpretacji pod uwagę wzięto to, do czego odwoływało się dziecko, opisując obiekt frazeologizmu – czy wymieniło cechy zachowania, cechy charakteru osoby tak się zachowującej, a może charakteryzowało obiekt przez omówienie podejmowanych przez nie aktywności.

Teksty zapisane zostały w oryginalnej formie składniowej i fleksyjnej, czyli takiej, jaką nadały im same dzieci. Nie uwzględniono warstwy fonetycznej, tj. wad artykulacyjnych, wypowiedzi badanych zapisano ortograficznie poprawnie.

4. Wyniki badań

W omawianym badaniu zadaniem dzieci nie było samodzielne użycie związków frazeologicznych w spontanicznej wypowiedzi, ale interpretacja znaczenia przedstawionych im wyrażen (nie miały swobody wyboru ani znaczenia, ani nośnika znaczenia). W toku analizy odpowiedzi ujawniły się regularności, które pozwoliły przypuszczać, że cechy omawianych zachowań były zróżnicowane. W analizie jakościowej wskazano na kilka tropów.

Frazeologizmy na ogół były nierozumiane lub rozumiane błędnie (zob. tabela 1). Łącznie nie udzielono żadnej odpowiedzi lub odpowiedziano „nie wiem” 151 razy (na 360 możliwych odpowiedzi). Jedynie kilka interpretacji stworzonych przez dzieci ma poprawne znaczenie, np. *głowa/główka pracuje* – ‘myśli’; lub jest zbliżone do właściwego podawanego przez słowniki, np. *stracić głowę* – ‘że się o czymś zapomniało’. Kilka przykładów miało zabarwienie przerośnięte, jednak niezgodne z definicjami słownikowymi, np.: *stracić głowę* – ‘bez mocy’; *pójść po rozum do głowy* – ‘pomyśleć o czymś’;³ ‘być poważnym’; *wejść komuś na głowę* – ‘że się komuś nie udało’; *wybić coś komuś z głowy* – ‘że się zapomni’; *łamać sobie głowę* – ‘nie myśleć’; ‘zepsuta głowa’.

Zauważono również, że troje dzieci wyjaśniało znaczenie związku frazeologicznego, podając inny frazeologizm lub metaforę, np. *stracić głowę* – ‘stracić rozum’; *łamać sobie głowę*; *wejść komuś na głowę* – ‘stworzyć drabinę jakąś z ludzi’.

Z analizy przytoczonych dziecięcych interpretacji wynika, że dzieci w wieku 5 lat zdecydowanie rozumieją związki frazeologiczne w sposób dosłowny, np. *stracić głowę* – ‘nie będzie się miało głowy’; ‘nie ma głowy’; ‘nożem sobie odetnąć’; *wejść komuś na głowę* – ‘jak ktoś wejdzie komuś na głowę, to on się połamie’; *chodzić z głową w chmurach* – ‘w chmurach trzeba albo iść na górę, albo na strych’; ‘jest się wysoko i ma się drabinę i się weszło na drabinę na dach’; *walić głową w mur* – ‘że się rozbije mur’; *głowa do góry* – ‘żeby spojrzeć na coś’; ‘żeby zobaczyć chmury i ptaki’; *włos komuś z głowy nie spadnie* – ‘nie ma włosów’.

Dziecięce interpretacje wskazywały na lokalizację *głowy* w przestrzeni oraz ruch przez nią wykonywany, np. *głowa do góry* – ‘się podnosi głowę’; ‘na bok’; ‘głowę podnieść do góry’; ‘do góry nogami’; ‘trzeba ją wygiąć do tyłu’; ‘wysoko głowa’; *głowa/główka pracuje* – ‘wychyla się w przód’; ‘na przykład robi takie kółka’; ‘to znaczy, że chcesz kiwnąć głową’; *tęga głowa* – ‘kiwa głowa’; *chodzić z głową w chmurach* – ‘do tyłu i do przodu’; ‘głowa lata’. Zamiast odpowiedzi werbalnej 15 dzieci wykonało ruch głową, który miał być odpowiedzią – dotyczyło to frazeologizmów: *głowa do góry*, *głowa/główka pracuje*, *chodzić z głową w chmurach*, *walić głową w mur*, *łamać sobie głowę*.

Z dziecięcych interpretacji można wywnioskować, że dzieci kojarzyły całość znaczeniową frazeologizmu z jakąś konkretną czynnością, np. *głowa/główka pracuje* – ‘zmywa naczynia, myje podłogę i odkurza’; ‘głowa może rysować, pracować albo uczyć się’; ‘naprawia’; ‘gada’.

Aby właściwie posługiwać się związkiem frazeologicznym, by umieć poprawnie odkryć, uchwycić i zdefiniować jego sens, należy go znać i rozumieć pewne konwencje znaczeniowe. Frazeologizm nie jest zdaniem, nawet jeśli składa się z kilku wyrazów, jest on zaś pojedynczą jednostką leksykalną (Kuszek, 2012, s. 328). Na podstawie analizy definicji stworzonych przez dzieci można zauważyć, że interpretacje dzieci były oparte na rozumieniu jednego komponentu ze związku frazeologicznego lub na skojarzeniu z nim związanym, niekoniecznie był to komponent *głowa*, np.: *woda sodowa uderza do głowy* – ‘jak woda tak robi, to człowiek ucieka’; ‘jesteś mokry’; ‘nie wolno się chlapać wodą’; ‘wyleca⁴ z butelki’; ‘się wypije wodę na przykład przez nos albo przez usta, na przykład się pływa i przypadkowo będzie się oddychać i woda wleci do buzi’; ‘trzeba się polać wodą’; ‘ktoś polał wodą’; *pójść po rozum*

³ Za pomocą średnika oddzielane są wypowiedzi dzieci.

⁴ ‘wylatuje’

do głowy – ‘może iść albo na basen, albo do cioci Krysi’; ‘można pojechać albo do babci, albo do dziadka, albo na miasteczko’; *wejść komuś na głowę* – ‘na barana można’; ‘wejść można na barana albo mogą psy, albo koty’; *wybić coś komuś z głowy* – ‘wybić młotkiem’; ‘zęba’ (2 odpowiedzi); ‘na przykład oczy, buzię, nos’; ‘wybić to można buzię i uszy, i oczy’; ‘oko’; *łamać sobie głowę* – ‘łamać to można sobie nogi albo można coś sobie ukłuć’; ‘kość się złamie, ale szybciej to robotowi się wyrwie głowa’; ‘złamać sobie nogę’.

Kilkakrotnie zdarzyło się, że dzieci jako wyjaśnienie znaczenia frazeologizmu powtarzały jeden z komponentów zawartych w związku, traktując go jako wyjaśnienie, coś oczywiście, coś, o co tak naprawdę nie trzeba pytać, bo właściwa interpretacja jest już w nim zawarta, np.: *wejść komuś na głowę* – ‘że się wejdzie’; *stracić głowę* – ‘że się straci’; *głowa/główka pracuje* – ‘że pracuje’; *wybić coś komuś z głowy* – ‘można wybić’; *łamać sobie głowę* – ‘że się łamie’.

Dzieci jako interpretację frazeologizmu podawały także synonimy któregoś z komponentów składowych, np.: *walić głowę w mur* – ‘uderzać’; ‘uderzyć’; ‘walić to możemy albo uderzyć się’; ‘można najmocniej uderzyć się szafą’; ‘że robi sobie guza’; *wejść komuś na głowę* – ‘skoczyć na niego’.

Część dzieci próbowała podać interpretację frazeologizmu poprzez wyjaśnienie związku przyczynowo-skutkowego – treść związku frazeologicznego stawała się przyczyną, np.: *stracić głowę* – ‘wyjechać do lekarza’; ‘trzeba jechać do szpitala’; ‘jechać do lekarza’; ‘jak będzie krew, to już nie żyje’; oraz skutkiem jakiegoś zdarzenia, czynności, np.: *stracić głowę* – ‘jak stracić głowę to tak biegnąć, to tak stracisz głowę’; ‘łamać sobie głowę’; ‘zostanie sam szkielet od głowy’.

Kilka razy zdarzyło się, że dzieci zmieniły brzmienie jednego wyrazu na zasadzie analogii: *tęga głowa* – ‘pęka’ (2 odpowiedzi); ‘trzeba jechać do szpitala, bo pęka’. Mogło to być podyktowane tym, że dzieci nie rozumieją znaczenia wyrazu *tęga*.

Niektóre dzieci próbowały wyjaśnić nielogiczność pewnych zachowań mownych i określonych działań, o których one informują, np. *walić głowę w mur* – ‘jak walić głowę w mur, to głowa może ci się złamać’; *włos komuś z głowy nie spadnie* – ‘ma się kask mocny i mu nie spadnie’. Wyjaśnieniem tym towarzyszył stanowczy, pouczający ton głosu, często z niedowierzaniem, że badany pyta o rzecz oczywistą. Dzieci używały również komunikacji niewerbalnej, jak mimika i gestykulacja.

Niektóre z interpretacji były dość oryginalne. Wskaźnik oryginalności oznacza unikatowość podawanych nazw, jednak nie wynika z niego jednoznacznie, czy dzieci starały się wymyślać jakieś niezwykle interpretacje związków frazeologicznych, czy chciały zadowolnić badanego przypadkowo wymyśloną definicją (Kubicka, 2005, s. 70). Dowodzi to tego, że dzieci miały w myślach sformułowaną interpretację, ale nie potrafiły jej zwerbalizować. Do przykładów takich oryginalnych interpretacji można zaliczyć wyjaśnienia m.in.: *tęga głowa* – ‘tęga głowa to może być las albo budyń’; ‘to może być, że ktoś może zetnąć głowę’; *głowa do góry* – ‘głowa może być jak ktoś urośnie, to głowa jest duża’; *wejść komuś na głowę* – ‘płot’; *walić głowę w mur* – ‘to będzie jak do kosmosa i już ktoś nie żyje’; ‘krzesło’ (2 odpowiedzi – *sic!*); *włos komuś z głowy nie spadnie* – ‘to jest strzały’; *stracić głowę* – ‘stracić to można coś sobie włożyć, albo paluszek, albo głowa’; *woda sodowa uderza do głowy* – ‘to jest szkło’; *pójść po rozum do głowy* – ‘ktoś u nas jest’; *chodź z głową w chmurach* – ‘chodź w chmurach to można mówić albo zobaczyć’.

Tabela 1

Zestawienie liczbowe odpowiedzi dzieci z podziałem na odpowiedź werbalną, odpowiedź za pomocą gestu oraz brak odpowiedzi

Związek frazeologiczny	Chłopcy			Dziewczynki		
	brak odpowiedzi	odpowiedź za pomocą gestu	odpowiedź werbalna	brak odpowiedzi	odpowiedź za pomocą gestu	odpowiedź werbalna
<i>Głowa do góry</i>	5	5	5 ^(a)	4	6	5 ^(b)
<i>Głowa/główwka pracuje</i>	9	–	6 ^(c)	11	1	3 ^(d)
<i>Stracić głowę</i>	8	–	7 ^(e)	7	–	8 ^(f)
<i>Woda sodowa uderza do głowy</i>	10	–	5 ^(g)	10	–	5 ^(h)
<i>Tęga głowa</i>	14	–	1 ⁽ⁱ⁾	10	–	5 ^(l)
<i>Pójść po rozum do głowy</i>	13	–	2 ^(k)	10	–	5 ^(l)
<i>Wejść komuś na głowę</i>	8	–	7 ^(m)	11	–	4 ⁽ⁿ⁾
<i>Chodzić z głową w chmurach</i>	11	1	3 ^(o)	10	–	5 ^(p)
<i>Wybić coś komuś z głowy</i>	9	–	6 ^(r)	9	–	6 ^(s)
<i>Walić głową w mur</i>	10	–	5 ^(t)	7	1	7 ^(u)
<i>Włos komuś z głowy nie spadnie</i>	10	–	5 ^(v)	9	–	6 ^(w)
<i>Łamać sobie głowę</i>	9	–	6 ^(y)	7	1	7 ^(z)
łącznie	116	6	58	105	9	60

Źródło: opracowanie własne.

Objaśnienia: (a) 'spojrzeć na coś'; 'się podnosi głowę'; 'na bok, głowę podnieść do góry'; 'żeby zobaczyć chmury i ptaki'. (b) 'do góry nogami'; 'wysoko głowa'; 'trzeba ją wygiąć do tyłu'; 'głowa może być, jak ktoś urosnie, to głowa jest duża'; 'głowa może być, czy coś tam jest na górze, albo chmury, albo ptaszki'. (c) 'chcesz kiwnąć głową'; 'pracuje'; 'wychyla się w przód'; 'myśli; gada'; 'naprawia'. (d) 'głowa może rysować, pracować albo się uczyć'; 'na przykład zmywa naczynia, myje podłogę i odkurza'; 'na przykład robi takie kółka'. (e) 'jak będzie krew, to już nie żyje'; 'że się straci'; 'bez mocy'; 'stracić rozum'; 'jak stracić głowę, to tak biegnąć, to tak stracisz głowę'; 'niebezpieczna'; 'nie będzie się miała głowa'. (f) 'czyli się uderzyć'; 'zostanie sam szkielet od głowy'; 'nie ma głowy'; 'wyjechać do lekarza'; 'jechać do lekarza'; 'nożem sobie odetnąć'; 'że się o czymś zapomniało'; 'stracić to można coś sobie włożyć, albo paluszek, albo głowa'. (g) 'to jest szkło'; 'uderzasz w głowę'; 'jak woda tak robi, to człowiek ucieka'; 'wyleca z butelki'; 'bo jest niegrzeczna'. (h) 'jesteś mokry'; 'nie wolno się chlapać wodą'; 'się wypije wodę na przykład przez nos albo przez usta, na przykład się pływa i przypadkowo się będzie oddychać i woda wleci do buzi'; 'trzeba się polać wodą'; 'ktoś kogoś polał wodą'. (i) 'kiwna głowa'. (j) 'tęga głowa to może być las albo budyń'; 'pęka' (2 odpowiedzi); 'to może być, że ktoś może zetnąć głowę'; 'trzeba jechać do szpitala, bo pęka'. (k) 'ktoś jest u nas'; 'gdzieś biegniesz bardzo szybko, to głowa ci spadnie'. (l) 'może iść albo na basen, albo do cioci Krysi'; 'można pojechać albo do babci, albo do dziadka, albo na miasteczko'; 'pomyśleć o czymś'; 'być poważnym'. (m) 'jak wejść, to już nie spadnie'; 'płot'; 'jak ktoś wejdzie komuś na głowę, to on się połamie'; 'się wejdzie'; 'niebezpieczna'; 'skoczyć na niego; niegrzeczny'. (n) 'na barana można albo na ustę'; 'wejść można na barana albo mogą psy, albo koty'; 'stworzyć drabinę jakąś z ludzi'. (o) 'uderzyć w mur'; 'do tyłu i do przodu'; 'głowa lata'. (p) 'chodzić w chmurach to można mówić albo zobaczyć'; 'w chmurach trzeba iść na górę albo na strych'; 'komuś się nie udało'; 'tęcza się robi'; 'jest się wysoko i ma się drabinę i się weszło na drabinę na dach'. (r) 'można wybić'; 'że się bije'; 'niebezpieczna'; 'wybić młotkiem'; 'niegrzeczny ktoś jest'; 'poleci i już ktoś nie miał'. (s) 'zęba' (2 odpowiedzi); 'na przykład oczy, buzię, nos'; 'wybić to można buzię i uszy, i oczy'; 'oko'; 'że się zapomni'. (t) 'to będzie jak do kosmosa i już ktoś nie żyje'; 'jak walić głową w mur to głowa może ci się złamać'; 'że się mur rozbije'; 'walić się'; 'uderzać'. (u) 'walić to możemy albo uderzyć się'; 'uderzyć'; 'można najmocniej uderzyć się szafą'; 'krzesło' (2 odpowiedzi); 'zrobi sobie guza'; 'żeby się nie uderzyć'. (v) 'to jest strzały'; 'jak się przecina, to może spaść'; 'przykleić'; 'że nieprzeplitowane'; 'trzeba zatrzymać'. (w) 'wypadnie albo kapelus, albo bluza'; 'wiatr dmuchnie i nie spadnie'; 'to znaczy, że nie ma włosów'; 'jak ktoś chciał to, to spadnie'; 'ma się kask mocny i mu nie spadnie'; 'będzie leciała krew'. (y) 'złamać sobie nogę'; 'jak coś ci się złamało'; 'że się łamie'; 'niebezpieczna'; 'nie myśleć'; 'usnąć'. (z) 'łamać to można sobie nogi albo można coś sobie ukłuć'; 'leciała krew'; 'trzeba jechać do szpitala'; 'zepsuta głowa'; 'nożem'; 'kość się łamie, ale szybciej robotowi się wyrwie głowa'; 'sobie przetnąć'.

Podane przez dzieci wyjaśnienia frazeologizmów ukazują, jaki świat chcą one przedstawić. Dziecięce rozumienie związków frazeologicznych poświadcza różne perspektywy widzenia rzeczy, które utrwaliły się w języku dziecięcym, odpowiadając bowiem na zadane pytanie, dzieci obracają się wyłącznie w swoim świecie.

Interpretacja zadanych dzieciom związków frazeologicznych z komponentem *głowa* okazała się dla nich zadaniem trudnym. Trudność owa wynikać może z abstrakcyjnego charakteru frazeologizmów, gdyż ich przenośne znaczenie dalekie jest od konkretnych obiektów/czynności przez nie opisywanych. Frazeologizmy przybierać mogą także postać skomplikowanych konstrukcji gramatycznych. Jednak nade wszystko trudność wyjaśnienia znaczenia związków frazeologicznych przedstawionych dzieciom wynikała z ich niewielkiego doświadczenia w zakresie kulturowo-społecznym. Rozumienie związków frazeologicznych wymaga złożonej wiedzy o świecie społecznym, kulturowym i fizycznym, ponieważ ich przenośne znaczenie dotyczy bogactwa zjawisk natury psychologicznej, np. norm społecznych, zasad moralnych. Reasumując, rozumienie związków frazeologicznych wymaga zaawansowanych mechanizmów poznawczych, które pojawiają się w wieku myślenia formalnego. Dzieci pięcioletnie, o których mowa w artykule, funkcjonują na etapie przedformalnym, dlatego z ich aktualną wiedzą poznawczą nie mogą zrozumieć przysłowia i uciekają do wcześniejszych sposobów poznania, czyli rozumowania synkretycznego (Piaget, 1984).

Podsumowanie

Jean Piaget (1961) wyróżnił trzy okresy w rozwoju intelektualnym i językowym człowieka, wymienił też cechy charakterystyczne dla inteligencji dziecka i osoby dorosłej. Inteligencja dziecka wynika z tego, czego ono doświadczyło i co przeżyło; charakteryzują ją egocentryzm i indywidualność, opieranie się na realnych doświadczeniach i operacjach konkretnych, wiązanie się z wizualizacją i percepcją, odnoszenie się do systemu przedkonceptualnego i przedoperacyjnego (Sułkowska, 2015, s. 60). Dziecko, kiedy zaczyna świadomie używać struktur frazeologicznych wraz z ich pełnym rozumieniem znaczeń figuratywnych, musi osiągnąć poziom inteligencji osób dorosłych z uwagi na konieczność abstrakcyjnych procesów myślowych (niezbędnych podczas posługiwania się związkami frazeologicznymi) (Sułkowska, 2015, s. 60). Dzieci w wieku 5 lat, o których mowa w artykule, posługują się strategiami dosłownymi, nie angażują kontekstu w proces rozumienia. Strategie literalne wiążą się z myśleniem konkretnym i rzeczywistym, co umacnia tendencję dzieci do konceptualizacji dosłownej i referencyjnej w języku. Dopiero wiek w przedziale 10–11 lat jest decydującym momentem w rozwoju językowym. Dzieci w wieku 10 lat potrafią zrozumieć oraz właściwie zinterpretować frazeologizmy, z którymi spotykają się na co dzień, a także odróżnić zwyczajowe związki potoczne od właściwych związków frazeologicznych (Dean Qualls i in., 2003). W okresie 10–11 lat następuje zwiększenie rozumienia znaczeń idiomatycznych, co świadczy o rozwoju konwencji językowej.

Odbiór frazeologizmów jest uzależniony od czynników, które mogą wpływać na ich rozumienie, mogą to być: stopień trudności i przystępności danej struktury, stopień przejrzystości metaforycznej oraz obecność kontekstu, który wprowadza znaczenie figuratywne – ułatwia on rozumienie danej struktury przez dzieci w wieku do 9 lat (Sułkowska, 2015,

s. 61). Przystawianie utrwalonych struktur wyrazowych zależy od częstotliwości kontaktów dzieci, i ludzi w ogóle, z konkretną strukturą (Ortony i in., 1985). Związki frazeologiczne nie powinny jednak stanowić dla dziecka wyjątkowej trudności, są bowiem przez nie przyswajane jak reszta słownictwa w języku ojczystym (Haecki-Buhofer, 2004).

Mimo że dzieci nie wiedzą, czym są frazeologizmy, i nie potrafią wyjaśnić ich znaczenia, to jednak nieświadomie – jako konstrukcji wtopionych w ich język – używają ich na co dzień, słyszą je niemal każdego dnia. Wpływ na doskonalenie kompetencji językowych mają przede wszystkim codzienne relacje z najbliższymi i kontakty z rówieśnikami, także uczestnictwo w procesie edukacji przedszkolnej i szkolnej oraz dostęp do mediów i kreowanego przez nie świata wirtualnego. Istotną rolę odgrywa również kontakt z literaturą, światem sztuki – szeroko rozumianą kulturą. Jednak, aby poprawnie posługiwać się związkami frazeologicznymi oraz właściwie je interpretować, potrzebne jest doświadczenie językowe, umiejętność myślenia, rozumowania, dysponowanie teorią umysłu, językową i metajęzykową, oraz pamięć, którą należy kształtować podczas edukacji przedszkolnej i szkolnej.

Bibliografia

- Asch, S., Nerlove, H. (1960). The development of double punctuation terms in children: An experimental study. *Perspectives in Psychological Theory*, 1(1960), 47–60.
- Bobrow, S.A., Bell, S.M. (1973). On catching on to idiomatic expressions. *Memory and Cognition*, 1(3), 343–346.
- Boniecka, B. (2009). Frazeologia dziecięca. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 27, 17–30.
- Dean Qualls, C., Treaster, B., Blood, G., Scheffner Hammer C. (2003). Lexicalization of idioms in urban 5th graders: A reaction time study. *Journal of Communication Disorders*, 5248, 1–17.
- Dryll, E. (2009). Rozumienie metafor z nazwą zwierzęcia w nośniku – perspektywa rozwojowa. *Psychologia Rozwojowa*, 14(2), 95–109.
- Gardner, H. (1974). Metaphor and modalities: How children project polar adjectives onto diverse domains. *Child Development*, 45, 84–89.
- Gibbs, R.W. (1980). Spilling the beans on understanding and memory for idioms in conversation. *Memory and Cognition*, 8, 149–156.
- Gibbs, R.W. (1986). Skating in thin ice: Literal meaning and understanding idioms in conversation. *Discourse Processes*, 9, 149–156.
- Haecki-Buhofer, A. (2004). La compréhension des phrasèmes: Approches, psycholinguistiques. W: S. Mejri (red.), *L'espace euro-méditerranéen: une idiomaticité partagée* (t. 2, s. 141–148). Editions de l'ENS.
- Haecki-Buhofer, A. (1980). *Der Spracherwerb von phraseologischen Wortverbindungen*. Huber.
- Kubicka, D. (2005). Myślenie metaforyczne i jego uwarunkowania u dzieci w wieku od 4 do 10 lat. *Studia Psychologiczne*, 43(2), 59–73.
- Kuszak, K. (2014). *Świat związków frazeologicznych w języku dziecka. Inspiracje teoretyczne – badania – implikacje praktyczne*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kuszak, K. (2012). Związki frazeologiczne w edukacji językowej dziecka – zarys problematyki. *Studia Edukacyjne*, 22, 321–339.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1988). *Metafory w naszym życiu*. Przekł. i wstęp T.P. Krzeszowski. Państwowy Instytut Wydawniczy.

- Lewicki, A.M., Pajdzińska, A. (2001). Frazeologia. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (s. 315–333). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Lodge, D.N., Leach, E.A. (1975). Children's acquisition of idioms in the English language. *Journal of Speech and Hearing Language*, 18, 521–529.
- Nippold, M.A. (1988). Figurative language. W: M.A. Nippold (red.), *Later language development, ages 9 through 19* (s. 167–190). College Hill Press.
- Ortony, A., Turner, T.J., Larson-Shapiro, N. (1985). Cultural and instructional influences on figurative language comprehension by inner city children. *Research in the Teaching of English*, 19, 25–36.
- Piaget, J. (1961). *Les mécanismes perceptifs*. Presses Universitaires de France.
- Piaget, J. (1984). *Mowa i myślenie dziecka* [przeł. J. Kołodzka]. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Podlawska, D., Świątek-Brzezińska, M. (2011). *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Pollio, M.R., Pollio, H.R. (1974). The development of figurative language in children. *Journal of Psycholinguistic Research*, 3, 185–201.
- Searle, J. (1979). Metaphor. W: A. Ortony (red.), *Metaphor and thought* (s. 92–123). Cambridge University Press.
- Sułkowska, M. (2015). Percepcja, rozumienie i przyswajanie związków frazeologicznych. *Problemy Frazeologii Europejskiej*, 10, 49–65.
- Swinney, D., Cutler, A. (1979). The access and processing of idiomatic expressions. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 18(5), 523–534. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(79\)90284-6](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(79)90284-6).
- Śliwa, K. (2014/2015). Rozumienie związków frazeologicznych przez młodzież z uszkodzeniami narządu słuchu. *Biuletyn Logopedyczny*, 1–2, 83–99.
- Tokarski, J. (1986). Frazeologia i paremiologia. W: J. Podracki (red.), *Dydaktyka nauki o języku. Wybór prac*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Vasta, R., Haith, M.M., Miller, S.A. (1995). *Psychologia dziecka*. Tłum. M. Babiuch [i in.]. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Wiejak, K., Kostka-Szymańska, M. (2001). Próba oceny myślenia przy pomocy testu interpretacji przysłów. W: B. Kaczmarek, K. Markiewicz, S. Orzechowski (red.), *Nowe wyzwania w rozwoju człowieka* (s. 67–75). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.